

cho Smoczyńskiego sudaryta Kuryłowicziaus darbų bibliografija (XXXV–XLVII), o knygos gale – žodžių ir pavardžių rodyklės. Ši puikiai parengta ir labai turininga knyga nieku nenusileidžia geriausiems tokio pobūdžio Vakarų Europos leidiniams. Kartu su jau minėtu antruoju Kuryłowiczui skirtu tomu (*Linguistica Baltica* 4) ir to paties Woiciecho Smoczyńskiego parengtu memorialiniu rinkiniu Janui Safarewiczui (*Analecta Indoeuropea Cracoviensia* Vol. 1, Cracoviae, 1995) tai gali būti pavyzdys, kaip ir mes turėtume pagerbti žymiausių Lietuvos kalbininkų atminimą.

Vytautas Ambrazas

LIETUVIŲ KALBOS STUDIJŲ VADOVAS

TERJE MATHIASSEN. *A SHORT GRAMMAR OF LITHUANIAN*, Columbus, Ohio, 1996: Slavica Publishers, INC, 256 P.

Pastaruoju dešimtmečiu daugelyje Europos šalių pastebime lietuvių kalbos studijų pagyvėjimą. Lietuvių kalbos kursai skaitomi ne tik Latvijos, Vokietijos, Lenkijos, Rusijos, bet ir Italijos, Švedijos, Norvegijos, Suomijos, Čekijos ir kitų šalių universitetuose, daugelyje jų vykdomi svarbūs lituanistikos tyrimai, kuriami nauji periodiniai baltų kalbotyros leidiniai¹. Tačiau iki šiol labai trūko universitetinėms studijoms pritaiktų lietuvių kalbos gramatikos vadovų anglų kalba. Tą spragą padeda užpildyti neseniai pasirodžiusi Oslo universiteto profesoriaus Terje Mathiasseno „Trumpa lietuvių kalbos gramatika“.

Gramatikos autorius – lietuvių kalbininkams gerai žinomas baltistas ir slavistas, Norvegijoje tęsiantis savo mokytojo Christiano Stango lituanistikos studijų tradicijas. Jis puikiai kalba lietuviškai ir yra paskelbęs daug svarbių lietuvių kalbotyrai darbų. Ilgą laiką dėstydamas lietuvių kalbą Oslo universitete jis sukaupė didelį šios srities patyrimą, kuriuo ir pasinaudojo savo gramatikoje.

Gramatika susideda iš trumpo įvado ir 14 skyrių. Įvade pateikiama šiek tiek duomenų apie lietuvių kalbos vietą tarp kitų kalbų, pagrindinės jos tarmės ir dabartinę būklę. Pirmajame skyriuje (21–36) apibūdinta bendrinės lietuvių kalbos fonologinė sistema, jos realizavimas šnekamojoje ir rašomojoje kalboje, taip pat balsių ir priebalsių kaita ir kirtis bei priegaidė. 2–7 skyriuose (37–177) aptarti morfologijos dalykai pagal žodžių klases (vad. kalbos dalis), jų morfologines kategorijas ir kaitybą. Atsižvelgiant į knygos vartotojo praktinius poreikius, formų ir jų funkcijų aprašymas nėra vienas nuo kito griežtai atskirtas, kny-

¹ Vienas iš naujausių – Pietro U. Dini ir Nikolajaus Mikhailovo redaguojamas *Res Balticae. Miscellanea italiana di studi baltistici*. 1, 1995; 2, 1996; 3, 1997, Pisa.

goje nerandame net atskirų morfologijos ir sintaksės dalių. Daug formų vartosenos dalykų pateikta būdvardžio, skaitvardžio, veiksmažodžio skyriuose, ypač apibūdinant dalyvių formas. Daiktavardžio, būdvardžio, veiksmažodžio skyrių gale trumpai paminėtos ir svarbiausios kalbos dalių darybos ypatybės (priešdėliniai, priesaginiai vediniai). Linksnių (8), prielinksnių (9) ir jungtukų (11) skyriai jau ištiesai skirti sintaksei (178–202). Atskiru (10) skyriumi apibūdintos laiko raiškos priemonės (202–206), o toliau 12–14 skyriuose aprašyta vientisinio ir sudėtinio sakinio sandara (210–229), derinimas (230–235) ir žodžių tvarka (236–247). Knygos gale pridėtas svarbiausios literatūros sąrašas ir dalykinė rodyklė.

Gramatikos dalykų aprašymas knygoje orientuotas į dabartinę kalbos normą. Trumpų istorinių komentarų, išskirtų petitu, paprastai pateikta tik tais atvejais, kai autoriui rūpėjo paaiškinti kai kurių formų skirtumus (pvz. balsių kaitos laipsnius, metatoniją, Saussure'o ir Leskienės dėsnius) arba išryškinti lietuvių kalbos gramatinės sandaros specifiką. Tiek savo sandara, tiek ir gramatikos duomenų pateikimo būdu Terje Mathiasseno knyga yra naujas ir originalus darbas. Jo metodinius privalumus, be abejo, įvertins vartotojai, daugelyje užsienio šalių studijuojantys lietuvių kalbą ir vartojantys jos duomenis kalbotyros tyrimams. Čia tik norėčiau atkreipti dėmesį į tai, kaip autorius pateikia ir aiškina tuos dalykus, kurie iki šiol gramatikos aprašuose ir kituose lietuvių kalbotyros darbuose yra interpretuojami skirtingai, dėl kurių neretai diskutuojama.

Vienas iš jų – tai nelinksniuojamos būdvardžių formos (*gēra*, *malonù* ir pan.), kurias vieni tyrinėtojai yra siūlę atriboti nuo giminės kategorijos ir laikyti negimininėmis formomis (Aldona Paulauskienė), prieveiksmais (Aleksas Girdenis, Vladas Žulys) atskiros „būsenos kategorijos“ žodžiais (Kazimieras Musiekis), o kiti pagal vyraujančią tradiciją laiko bevardės giminės formomis (Adele Valeckienė, Dalija Tekorienė ir kt.). Mathiassenas jas vadina *specialiomis* „bevardės giminės“ formomis (*special neutral forms* 62 t. t.) ir aiškina, kad bevardės giminės (*neutral*) terminas yra pateisinamas diachronijos požiūriu. Kartu jis siūlo alternatyvų terminą – (būdvardžio) *nekaitomoji forma* (the indeclinable form). Šis terminas, be abejo, geresnis už *negimininę formą*, tačiau sunkiai pritaikomas dalyviams, turintiems kitokias nekaitomas formas – padalyvius. Pats autorius, pasiūlęs tą terminą, toliau rašo tik apie specialias bevardės giminės (*neutral*) formas.

Veiksmažodžio aprašas grindžiamas dabartinėje lietuvių kalbotyroje jau įsitvirtinusi požiūriu į 3 asmens formą kaip gryną kamieną ir vienodas visų laikų 1 ir 2 asmens galūnes. Tai leidžia paprasčiau ir nuosekliau apibūdinti visą veiksmažodžio formų sistemą naudojantis daug mažesniu morfologinių formantų inventoriumi, negu buvo daroma seniau. Šiuo atžvilgiu autorius duoda gerą pavyzdį Lietuvos mokyklų gramatikoms ir kai kuriems mūsų universitetiniams studijų kursams, kur 3 asmens formų kamiengalio balsis vis dar laikomas galūne.

Gramatikoje išskirtos keturios veiksmažodžio nuosakos: tiesioginė, liepiamoji, tariamoji ir netiesioginė. Kalbėdamas apie netiesioginę nuosaką (*the re-*

lative mood) autorius atkreipia dėmesį į tai, kad ji turi tą pačią laiko ir rūšies formų apimtį kaip tiesioginė. Tai nesanti universali žymėtų nuosakų ypatybė (paprastai jos turinčios mažiau laiko formų negu tiesioginė nuosaka); ji leidžianti kelti klausimą dėl tos nuosakos ypatingos vietos kalbos sistemoje (134–135). Ta autoriaus mintis dar sykį primena galimybę netiesioginės nuosakos paradigmą interpretuoti ir kaip atskirą akivaizdumo (evidencialio) kategoriją, kurią yra išskyręs ir apibūdinęs Romanas Jakobsonas.

Liepiamosios nuosakos formų grupę laikoma vad. leidžiamoji/geidžiamoji nuosaka (*permissive / optative*). Šiuo atžvilgiu kalbamasis darbas sutinka su kitomis dabartinėmis gramatikomis. Tačiau prie minėto liepiamosios nuosakos pogrupio skiriamos esamojo laiko 3 asmens formos su dalelytėmis *tegù(I)* ir *tè*, pvz., *tegù(I) ateĩna, teateĩna* (129). Lietuvos kalbininkų darbuose tos formos dabar yra skiriamos prie tiesioginės nuosakos, kaip ir būsimojų laiko 3 asmuo su tomis pačiomis dalelytėmis, pvz., *tegù(I) ateĩs, teateĩs* (jų autorius visai nemini), o savitu liepiamosios nuosakos pogrupiu laikomos tik formos su *-ie, -ai* (*teateiniẽ, terãšai*). Čia būtų galima diskutuoti su autoriumi, ar pridėta modalinė dalelytė yra pakankamas pagrindas skirti tiesioginės nuosakos esamojo ir būsimojų laiko formas prie kitos – liepiamosios nuosakos.

Tariamąsios nuosakos išskirti du laikai: esamasis (*present subjunctive*) ir būtasis (*past subjunctive*). Požiūris į sudėtinges tariamąsios nuosakos formas su veiksmazodžio *būti* tariamąja nuosaka ir būtojo laiko veikiamuoju dalyviu kaip į šios nuosakos būtąjį laiką yra visai pagrįstas jų semantinė priešprieša vientisinėms formoms laiko reikšmės pagrindu, plg.: *pirkčiau: būčiau pirkęs, turėčiau: būčiau turėjęs* (132).

Skyriuje apie veiksmazodžio rūšies kategoriją išryškintas jos santykis su funkcinė sakinio perspektyva, kuris gerokai skiriasi nuo anglų kalbos: dėl gramatiškai neapibrėžtos papildinio vietos veiksmazodžio atžvilgiu lietuvių kalboje galimi įvairūs anglų kalbos pasyviųjų (ypač trinarių) konstrukcijų atitikmenys (142–145). Tikrai be reikalo beasmenės konstrukcijos *patvirtinama, kad...* (*one confirms that...*) variantu laikomas tokia reikšme bendrinei kalbai nebūdingas pasakymas *patvirtina, kad...* (143). Daug diskusijų keliančias lietuvių kalbos konstrukcijas su intranzityvinių neveikiamųjų dalyvių bevardės giminės formomis (*čia žmonių gyvenama / gyventa* ir pan.) autorius apibūdina kaip formaliai pasyvines (*formal passives*), nurodydamas jų beasmenį pobūdį ir modalinius atspalvius (144).

Beje, prie veiksmazodžių, neturinčių sangražinių formų, nereikėtų minėti veiksmazodžio *bijoti* (148), nes jis dažnai vartojamas su sangražos formantu ta pačia reikšme.

Neasmenuojamosios veiksmazodžio formos knygoje skirstomos į tris grupes: 1) bendrąją (*infinitive*), 2) padalyvius / pusdalyvius ir dalyvius (*gerunds and participles*), 3) veiksmazodinį daiktavardį (*verbal noun*). Nauju ir savitu būdu apibrėžta ir aptarta vad. „gerundijų“ grupė, kuriai priskiriamos „dalyvių for-

mos, vartojamos adverbialine funkcija“ (163). Pasak autoriaus, tą grupę sudaro du nelinksniuojami (*indeclinable*) gerundijai, atitinkantys esamojo ir būtojo kartinio laiko padalyvius (*išeinant, išėjus*), ir du pusiau linksniuojami gerundijai, atitinkantys pusdalyvį ir būtojo kartinio laiko veikiamųjų dalyvių vardininką (*išeidamas, -à, išėjęs, -usi*). Pusedalyvių koreliacija su šalutinį veiksmažodį reiškiančiais (resp. adverbialiniais) dalyviais yra jau ne sykį konstatuota, ir dabar lietuvių kalbotyroje apskritai linkstama pusedalyvį laikyti esamojo laiko veikiamojo dalyvio forma, specializuota aplinkybinei (adverbialinei) funkcijai. Tuo būdu pusedalyvis įtraukiamas į dalyvių posistemį. Aptariamoje gramatikoje nueita priešingu keliu: tiek pusedalyvis, tiek su juo koreliuojamas būtojo kartinio laiko veikiamųjų dalyvių vardininkas priskirti prie gerundijų. Tačiau taip darant reikėtų gerundijais (pusedalyviais) laikyti ir esamojo bei būtojo laiko neveikiamųjų dalyvių vardininko formas, kurios turėdamos aplinkybinę (adverbialinę) funkciją koreliuojamos su pusedalyviais bei būtojo kartinio laiko veikiamųjų dalyvių vardininkais rūšies ir laiko pagrindu (*atnėšdamas: atnėšęs = atnešamas: atneštas*). Tad autoriaus pasiūlytas sprendimas labai išplėstų dalyvinių formų homonimiją: tas pačias būtojo kartinio laiko veikiamųjų ir esamojo bei būtojo laiko neveikiamųjų dalyvių vardininko formas reikėtų laikyti arba dalyviais, arba iš dalies linksniuojamais gerundijais tik pagal funkciją. Beje, prie „iš dalies linksniuojamų gerundijų“ pateiktą formą *domėjęs* (154) reikėtų pataisyti į sangrąžinę *domėjęsis*.

Apibūdindamas nelinksniuojamus gerundijus (resp. padalyvius) autorius mini tik aplinkybinę (adverbialinę) jų vartoseną. Savitos konstrukcijos su aiškinamosios reikšmės padalyviais (pvz.: *žinau ją veikiant / veikus / veiksiant*) į gramatiką neįtrauktos, gal todėl į ją nepateko ir būtojo dažninio bei būsimosios laiko padalyviai, kurie, pasak autoriaus, esą „ypač reti“ (*extremely rare* 152).

Trečiaja neasmenuojamųjų veiksmažodžio formų grupė gramatikoje laikomi veiksmažodiniai daiktavardžiai (*verbal nouns*) su priesaga *-imas / -ymas* (165–167). Autorius pabrėžia jų didelį produktyvumą: jie gali būti daromi beveik iš kiekvieno veiksmažodžio. Tai, be abejo, priartina tuos vedinius prie morfologinių formų ir pateisina jų įtraukimą į veiksmažodžio sistemą, ypač kalbos mokymui skirtame darbe. Prie vardažodinių darinių, įeinančių į veiksmažodžio sistemą, lietuvių kalbos veiksmažodinius daiktavardžius su *-imas / -ymas* yra skyręs ir Alfredas Sennas savo 1966 m. gramatikoje 224–225 (greta infinityvo, dalyvių, padalyvių etc.); lotynų kalbos veiksmažodiniai vardažodžiai su priesaga *-nd-*, vad. gerundijai, taip pat tradiciškai laikomi veiksmažodžio sistemos nariais.

Vientisinio sakinio sintaksė aptarta remiantis verbocentrinio sakinio modeliu. Tarinys laikomas centrine sakinio dalimi, nes a) beasmenių sakinių pagrindinė dalis yra tarinys, b) priklausomosios sakinio dalys (papildiniai, aplinkybės) tiesiogiai priklauso nuo tarinio, bet ne nuo veiksnio. Su centrine sakinio dalimi – tariniu – veiksnys siejamas tarpusavio priklausymu (*interdependency*) santykiu (212). Taigi čia vadovaujamasi panašiais principais kaip Lietuvių kalbos ins-

titute parengtose gramatikose. Diskutuotina atrodo mintis, jog apibendrintuose teiginiuose ir vad. „amžinių tiesų“ nusakymuose nėra praleidžiama jungtis *yra*, pvz.: *žmogus yra mirtingas* (212). Šio tipo sakiniai be jungties, reprezentuojantys indoeuropiečių nominalinius sakinius, nuo seno ir plačiai vartojami lietuvių kalboje (*ąžuolas kaitrūs mēdis; žmogūs mirtingas* etc.). Naujas ir įdomus yra derinimo skyrius (229–235), kuriame apibūdinta daug lietuvių kalbai savitų derinimo atvejų.

Paskutiniame knygos skyriuje apie žodžių tvarką (236–247) atskleistas aktualiosios sakinio skaidos vaidmuo įvairių žodžių tvarkos modelių parinkimui, tų modelių santykis su skirtingomis konstrukcijomis anglų kalboje ir daug kitų svarbių šios srities dalykų, kurie tokio pobūdžio gramatikos kursuose iki šiol nebuvo nuosekliai aptarti.

Baigdamas norėčiau pabrėžti, kad Terje Mathiasseno knyga pateikia nuoseklų, glaustą ir sistemiską lietuvių kalbos gramatinės sistemos aprašą, kuris bus naudingas ne tik studijuojantiems lietuvių kalbą, bet ir būsimų gramatikos darbų autoriams.

Vytautas Ambrazas

„LINGUISTICA BALTICA“ KETVIRTASIS TOMAS

Štai imame į rankas jau ketvirtąjį 1992 m. Lenkijoje pradėto leisti tarptautinio baltistikos žurnalo „Linguistica Baltica“ tomą. Šis tomas ypatingas, jis skirtas šimtmečiui nuo didžiojo indoeuropeisto ir baltisto J. Kuryłowicziaus gimimo paminėti.

Pradžioje po trumputės pratarmės *W. S m o c z y ņ s k i s* (p. XI–XXV), šio puikaus baltistikos žurnalo sumanytojas ir redaktorius, apžvelgia savo mokytojo J. Kuryłowicziaus gyvenimą ir mokslinę veiklą. Po to prisiminimais apie J. Kuryłowicziaus dalijasi *W. S k a ł m o w s k i s* (p. XXVII–XXXII), *S. U r b a ņ c z y k a s* (p. XXXII–XXXVII), *F. S ł a w s k i s* (p. XXXIX–XL). Biografinė dalis užbaigiama išsamia *W. S m o c z y ņ s k i o* sudaryta baltistinių ir slavistinių J. Kuryłowicziaus darbų bibliografija (p. XLI–XLIX).

Toliau skelbiami 36 anglų, vokiečių, prancūzų, italų, rusų kalbomis parašyti straipsniai įvairiais baltistikos, slavistikos, kai kurie ir indoeuropeistikos klausimais. Džiugu šiame „Linguistica Baltica“ tome (kaip ir kituose) matyti Lietuvos kalbininkų pavardes. Pirmiausia minėtinas *Z. Z i n k e v i č i a u s* straipsnis (p. 83–91), kuriame remiantis rankraštinių tekstų, užrašytų prieš pasirodant M. Mažvydo Katekizmui, analize keliama hipotezė, kad rankraštinių lietuviškų raštų galėjo būti jau Mindaugo laikais. *S. K a r a l i ū n a s* (p. 135–140) pateikia originalią *ámžiaus* etimologiją. Velionis *V. G r i n a v e c k i s* (p. 145–148) žemaičių tarmėje pasitaikantį žodį *kánka* „pušis“ susiejo su la. *kùoks* „medis“